

# ՄԵԼԿ

Տարեկան պիտու 10 րուր, կէս տարեկան 6 րուր:  
Առանձին համարները 5 կողմով:  
Թիֆլիսում գրվում են միայնակ և միասնական մէջ:  
Ստորագրողները պիտու են ուղարկել  
Կապույտ. Պատկեր. Պատկեր. Պատկեր.

Խմբագրությունը բաց է առաւօտուն 10—2 ժամ  
(Բացի կիրակի և տոն օրերից):  
Հայտարարությունները ընդունվում է ամեն կողմով:  
Հայտարարությունները համար. գնաւոր. են  
խորանային թուով 2 կողմով:

## ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայի անցեալ փառքը. — ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ երեսնայի, Նամակ Ղուբայի, Նամակ խմբագրի, Ներքին լուրերը. — ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Միացեալ ընկերութիւնը հայոց, Թիֆլիսի, Արտաքին լուրերը. — ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ. — ՀԵՌԱՎԻՐՆԵՐ. — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

## ՀԱՅԻ ԱՆՑԵԱԼ ՓԱՌՔԸ

Հին հայոց աւերակները կամ նրանց ներկայիս տեսնելով, մենք առհասարակ հիանում ենք նրանց փառահերոսութեան վրա, զմայլում ենք շինութիւնների անմահ ճարտարագիտութեան վրա: Տեսնելով հայոց անցեալ կեանքից այդ փառաւոր մնացորդները, այդ եկեղեցիներն ու մատուռները, այդ իշխանական պալատները, մենք ականջով բացականցում ենք՝ «որքան բարձր աստիճանի վրա պէտք է կանգնած լինէր հայոց ազգի անցեալ քաղաքակրթութիւնը»:

Բայց համեմատելով այդ երեւոյթները հայի այժմեան կեանքի համեմատն երեւոյթների հետ, մենք հակված ենք լինում կարծել որ այդ անցեալ փառքը մի խորուստի երազ էր:

Գուցէ մինչդեռ զեղեցիկ եկեղեցիներ էին կառուցվում—ու այդ դպրոց չէր կար հայերի մէջ, փառաւոր իշխանական պալատների կողքին, կարելի է, ամբողջ խորին աղքատութիւն էր տիրում...

Եւ ճշմարիտ նշանաւոր երեւոյթներ մենք նկատում ենք և մեր ժամանակակից կեանքի մէջ: Գնացե՛ք մի որ և է հայաբնակ քաղաք կամ գիւղ,—և կը տեսնէք որ նոյն տեղ, որտեղ ձեր չորս կողմը խորին աղքատութիւն և խորին աղքատութիւն է տիրում, ձեր առջև կանգնած է մի հոյակապ, սրբաւոր քաղաքի շինած մի եկեղեցի, որ հարկը հազարներ է նստել հասարակութեանը,—իսկ դպրոց կամ ամենեւին չէր կայ, կամ եթէ կայ, մի ողորմելի խրճիթ է, որ աւելի մի աստուծոյ նման է, քան թէ դպրոցի: Մի փառաւոր եկեղեցի էր տեսնում ձեր առջև. երկու հարկեր քայլ հեռաւորութեամբ մի այլ եկեղեցի է կառուցված, իսկ այդ երկու եկեղեցիների մէջ տեղ դարձեալ մի նոր եկեղեցի է կառուցվում... Իսկ դպրոցը մի խնամա գեանափոր է, որի շինութեան և պահպանութեան համար նոյն հասարակութիւնը որ հարկը հազարներ է ծախում փառաւոր եկեղեցիներ շինելու վրա, ընդամենը միանուագ 50 րուր է տուել... Եթէ այժմեան երեւոյթների վրա դատելով, դատենք և մեր անցեալ կեանքի փառքի մասին, այդ անցեալը մի շատ զարգացած, քաղաքակրթ անցեալ չի երևայ մեզ...

Ինչքան դարեր զոյւթվում ունի հայոց ազգը. եթէ այդ բոլոր դարերի ընթացքում հայոց եկեղեցիների բնակիչ իւրաքանչիւր կիրակի լուրի հասկանալի բարբառով ժամասացութիւնը, քարոզի բարոյականացնող, մոռաւորապէս զարգացնող կենդանի խօսքը, —այսօր հայոց ազգը աշխարհիս ամենազարգացած, ամենաքաղաքակրթ ազգերից միւր կը լինէր: Բայց կենդանի քարոզի,

Աստուծու խօսքն աւանդելու համար միթէ հարկաւոր էին այդ ահագին ծախսերը, այդ քարաշէն, մեծածախ շինութիւնները: Աւետարանի անմահ խօսքը կարելի է աւանդել և մի անշուք, համեստ, յարմար զահլիճում:

Եթէ հաշուենք այն ահագին գումարները որ հայոց ազգը ծախսել է դարերի ընթացքում քարերի և աղիւնների վրա,—այդ գումարները հաւասար կը լինեն միլիոնների, որոնցով հայոց ազգի կրթութիւնը կարելի էր հասցնել ամենաբարձր աստիճանի և հաւասարացնել մեր քաղաքակրթութեան աստիճանը եւրոպական ամենազարգացած ազգերի քաղաքակրթութեան աստիճանի հետ:

Մեզ հաստատ աղբիւրներից պատմում են հետեւեալը: Թիֆլիսից հայաստանում, Գիւմրի-Խանէ գիւղում, որ առաջ մի մեծ քաղաք է եղել, ժողովուրդը այն աստիճանի աղքատ է, որ իր հայրենիքում հնար չը գտնելով ապրելու, անդադար գաղթում է և արդէն Գումրի-Խանէի մէջ շատ քիչ հայ ընտանիքներ են մնացել, որոնք նոյնպէս ամեն լուրջ պատրաստ են գաղթելու: Բայց, այնու ամենայնիւ նոյն Գիւմրի-Խանէի հայ հասարակութիւնը կառուցել է և աւարտել է մի հոյակապ, սրբաւոր քաղաքի շինած մի եկեղեցի, որ արժան էր գտնվել եւրոպական մի մայրաքաղաքի մէջ և որի վրա այնպիսի ահագին գումարներ են ծախսել տեղի հայերը, որ այդ գումարներով կարելի էր ոչ թէ միայն դպրոցներ հիմնել գիւղի մէջ, բայց և անտեսական, երկրագործական կամ արուեստագործական կողմից ծաղկեցնել գիւղը, և հարկ չէր լինի գիւղի հայերին գաղթել իրանց հայրենիքից: Իսկ աղօթելու համար նրանք շատ լաւ կարող էին կառուցանել մի մաքուր, ընդարձակ և փոքր ծախս պահանջող սրահ:

Եթէ հայի անտեսական ամբողջ կարողութիւն կլանող փառաւոր շինութիւնները ձգտելին լինել կրթարաններ, այդ դեռ հասկանալի կը լինէր: Բայց հայը շինում է մի եկեղեցի, ինքն աղքատանում է տո՛ւնը շինելուց յետոյ, սակայն է գաղթել իր տեղից և եթէ չը գաղթէր էլ,—այդ շինութեան բնակիչ երեք չէ լավում կենդանի, զարգացողիւ խօսք, այլ միայն կատարվում են արարողութիւններ: Եկեղեցիներ էք կառուցանում, բայց չէք պատրաստում մի խելացի և հիմնաւոր կազմակերպութեամբ հոգեւորականներ, որոնք պէտք է քարոզէին այդ եկեղեցիների բնակիչ և քաղաքակրթ ազգեցեւորութիւն ունենային տգէտ ամբոխի վրա:

Գ. Ա.

## ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՅ

Մայիսի 24-ին

Անցեալ տարի Ալվազեան կարապետ վարդապետը վ. Կաթողիկոսի հրամանով գնաց Ալաշկերտ և ապաւին իր հետ 900 րուրի սովորուկ-

ներին բաժանելու: Այժմ հաստատ աղբիւրներից լսում ենք, որ 1) գ. հայրը 900 րուրը լրիւ չէ բաժանել: 2) մի փառաւոր յայտարարութիւն է տուել տեղացի իշխանութեան (փաշային) որպէս թէ բոլորովին սով չը կայ Ալաշկերտում փաշան այս յայտարարութիւնը ուղարկել է Բ. Գումրի սա էլ ներկայացրել է նոյնը Ներսէս պատրարգին, իբրեւ պաշտօնական հերքումն սովեցող մասնաժողովի յայտարարութիւնների: Եթէ այս լուրը հաստատվի, այն ժամանակ ինչ անուն պէտք է տալ Կ. վարդապետին: Հրաւիրում ենք Կ. վարդապետ Ալվազեանին յայտնել հրապարակաւ այս լրի մասին իր ասելով:

Հաստատ տեղեկութիւն ունեմ, որ վ. Կաթողիկոսը ուղարկել է Գրիգոր Եպիսկոպոս Ալաշկերտացիին, որ եկող սեպտեմբերից ձեռնարկում փիլիսոփայութիւն, ֆրանսէզիէն և գերմանէզիէն լեզուներն իրանց գրականութիւնով աւանդելու համար ուսուցչականներ հրաւիրէ: Ս. Ալաշկերտացի կարող է այդ նպատակի համար արտասահման էլ գնալ, եթէ Ռուսաստանում չը գտնվին ուղած մարդիկ: Հոգով համակրում ենք վ. Կաթողիկոսի անհրաժեշտ ձեռնարկն ու նեցած գիտաւորութիւններին և գործունէութեանը. բայց պաւտ ենք յայտնում, որ ձեռնարկը մուգնել է տուել վ. Կ. Հորթի թէ կան և ազգային տարրական, վիճակային և թեմական դպրոցներ, որք նոյնպէս կարօտ են նորին սրբութեան լուրջ մտախոհութեան և կարեկցութեանը:

Յուշիկի մէկից սկսվում են Ե. Թեմական դպրանոցի հարցաքննութիւնները. կարծիք չէ կայ, որ ժողովուրդը չի մասնակցի քննութիւններին և այս տարի, թէ և հրատարակված է տեղական թերթի մէջ, բայց ցանկալի էր, որ հոգաբարձութիւնը ժողովրդի մեծերին հրաւիրէր առանձին կերպով և յայտնէր թեմ. դպրանոցի նիւթական վիճակի ողբալի դրութիւնը: Գարաւորը վտանգի մէջ է. եթէ պ. պ. երէցփոխանները չը բարեհաճեն վճարել եկեղեցական գումարներից յատկացեալ հատկութիւն, դպրանոցը կարող է փակել իր I. II և III դասարանները և դառնալ լոկ ծխական դպրոց:

Ժողովուրդը պէտք է գիտնէ վ. Կաթողիկոսին և խնդրէ որ նախ կատարել տայ իր և ս. Սիւնդի հրամանները երէցփոխաններին և գաւառական գործակալներին, որոնք համարձակվում են չը լսել յիշեալ հրամանների պատուէրները: Երեսնայ հասնողի արդիւնքներից մի որ և է մասը յատկացնէ թեմական դպրանոցին, որի մէջ ամբողջ թեմից մօտ 220 աշակերտներ են կրթվում: Հոգաբարձութիւնը յայտնելով ս. Սիւնդից հրամայված արդիւնքների ստանալու վրա՝ իր նախորդների օրով ժողոված 11,000 րուրից ծախս է արել, որ պէտք է անմատչելի դրամապաշտ համարվէր և այդ գումարից եկող սեպտեմբերին դպրանոցին մնացած կը լինի 3—4000 րուրը միայն: Չը գիտեմ այս հանգամանքում ո՞վ է աւելի մեղաւոր երէցփոխանները, որ իրանց օգուտն են մտածում միայն, թէ ժողովուրդը՝ որ զոյւթելի անտարբերութիւն է ցոյց տալիս, զէպի եկեղեցին և դպրոցը: Հոգաբարձութիւնը, որ դպրոցի ուսումնական մասը բարձրացնելու և արանով ժողովրդի համակրութիւնը զէպի դպրանոց գրաւելու խորհրդով, վտանգ դպրանոցի դրամապաշտը, գուցէ անվերապանալի կերպով. թէ վերջապէս մեղադրեմ հ. իշխանութիւնը. որ կարծես ձեռնարկ է հրամաններ արձակում և էլ չէ հետաքրքիր լինում թէ ո՞վ կատարեց իր հրամանը, և ո՞վ արհամարհեց: Թէ այսպէս և թէ այնպէս, մեր թեմական դպրանոցի ապագան վտանգալի է, եթէ եղած դրութիւնը չը փոփոխվի:

Նորայր

## ՆԱՄԱԿ ՂՈՒԲԱՑԻՅ

Մայիսի 26-ին

Մովսէս Խորենացու վկայութեամբ հայերը դեռ քրիստոնէութիւնը ընդունելուց մի դար ու կէս առաջ բնակվում էին դաշտավայրում, որը հիմայ մտնում է Ղուբայի գետաւոր գծի մէջ: Բայց մեր գաւառը չէ ներկայացնում նշանաւոր հետքեր, որոնք հաստատելին, որ հայ ժողովուրդը վաղեմի դարերում բնակութիւն գցած լինէր այստեղ: Չունենք մենք այն սքանչելի տաճարները, արձանները և պալատները, որոնք, օրինակի համար, Երեսնեան նահանգում, վկայում են թէ հայերը ինչ նշանաւոր կուլտուրական աստիճանի վրա էին կանգնած: Միակ նշանները, որոնցով կարելի է հաստատել, թէ հայերը մեր գաւառում մի ոչ հեռու ժամանակ բազմակի էին, քան թէ հիմայ՝ այս գերեզմաններին են և մի քանի գիւղերի ու տեղերի հայոց անունները, որ հիմայ բնակվում են թուրքերը: Այս գերեզմանները ցրված են գաւառի դաշտավայրի վրա, անտառների մէջ և գտնվում են քաղաքից 25, 30 վերստ հեռաւորութեամբ: Գերեզմանաքարերի արձանագրութիւնները չափազանց կրճատած են. մի քանիսները արձանագրութիւն չունեն, բայց միայն փորագրված են նրանց վրա արեգակի, աղեղնի, նետի, վահանի, կոշիկների և կա՛կաւ քանդակներ և առհասարակ այն առարկաների պատկերը, որոնք ծառայում էին նրանց յայտնի արուեստների պարագմունքներին: Վերջապէս կան և այնպիսի քարեր, որոնց վրա բնաւոր ոչ չէնչ զուրս բերված չէ՝ ոչ խօսքեր, ոչ որ և իցէ առարկաների պատկերներ:

Ասկայն կարելի է տեսլ, որ այս գերեզմանաքարերի ու գերեզմանների հետազոտութիւնը կարող է փոքր ինչ տղա ձգել այն հարցի վճռելու վրա, թէ հայերը որ դարից են սկսել գաղթել Ղուբայի գաւառը:

Ներկայումս հայերը բնակվում են միայն երկու գիւղում՝ Նոր-Խաչմագում և Կիլվարում. առաջինում—թուրքերի հետ խառն՝ 30 տուն հայ, 10 տուն թուրք, իսկ երկրորդում—միայն հայեր և թուրք հարկեր չորս տուն են: Բացի սրանցից մօտ հարկեր տուն հայ բնակվում են Ղուբայ քաղաքի մէջ և 20 տուն—Ղուբայում, ուր դրամանվում է շիրվանեան պիտուրական գունդի բնակարանը. բայց ոչ քաղաքի և ոչ Ղուբայի բնակիչները բուն դուրապեցիներ չեն, այլ եկած են Կովկասի միւս գաւառներից, 1830 թիւից ըսկած: Գեռ ևս ոչ հեռու ժամանակ հայերը մեր գաւառում բազմակի էին, քան թէ հիմայ: 1792 թիւին, երբ կամ Ջուրովի զորքերը պաշարում էին Ղուբայի դաշտավայրը, մեր գաւառը ունէր մի քանի գիւղեր հայ բնակիչներով: Հին խաչմագ. Ղուբայալի, Բարալի, Փաղար, (ներկայումս այս գիւղերում թուրքեր են բնակվում). բայց որովհետեւ այս գիւղերի հայերը բարեկամաբար և ուրախութեամբ ընդունեցին ռուսներին, միշտ նպատակելով նրանց պաշարով, չէին կարող ռուսների գնալուց յետոյ դարձեալ մնալ թուրքերի մէջ. այս պատճառով ստիպված էին Ջուրովի զորքերի հետ գաղթել Ռուսաստան, զիտաւորապէս Ղլար և Ասորիստան. դեռ հիմայ էլ կայ Ղլարի գաւառում մեր զուրեցի գաղթականների մի գիւղ՝ Ղարաջալի անունով:

Այսպիսով բազմակի հայ գիւղերից այս րուպէիս մենք ունենք հայ բնակիչներով միայն երկու գիւղ՝ Նոր-Խաչմագ և Կիլվար: Սակայն, եթէ նայենք սրանց վրա այն տեսակետից, որ մի ժողովրդի ազգութիւնը որոշելու համար հարկաւոր է խմանալ, թէ այդ ժողովուրդը ինչ լեզուով է խօսում, կամ ինչ սովորութիւններ ունի, այն ժամանակ հազիւ թէ մեր խաչմագ-ցիներին ու կիլվարցիներին կարելի կը լինէր ճանաչել հայ ազգութեան պատկանող անդամներ: Կորցնելով իրանց մայրենի լեզուն, աւանդութիւնները, նրանք միայն նրանով են զանա-